

УДК 378.126

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНА СКЛАДОВА СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ І НАУКОВИХ КАДРІВ

Настрадін В., Багаліка Т.

У статті розглянуто окремі аспекти історико-педагогічної складової підготовки науково-педагогічних і наукових кадрів; охарактеризовано доцільність інтеграції системи вищих рівнів освіти України у світові освітні системи; підкреслено необхідність виявлення позитивного досвіду європейських країн у системі підготовки висококваліфікованих, конкурентоспроможних наукових кадрів з метою ефективного використання його для вдосконалення вітчизняної системи освіти; звернено увагу на роль національних особливостей та традицій у формуванні основних критеріїв та стандартів здобуття академічних та наукових ступенів.

Ключові слова: підготовка науково-педагогічних і наукових кадрів, інтеграція системи вищої освіти України, світові освітні системи, національні особливості та традиції, академічні та наукові ступені.

В статье рассмотрены отдельные аспекты историко-педагогической составляющей подготовки научно-педагогических и научных кадров; охарактеризована целесообразность интеграции системы высших уровней образования Украины в мировые образовательные системы; подчеркнута необходимость выявления позитивного опыта европейских стран в системы подготовки высококвалифицированных, конкурентноспособных научных кадров с целью его эффективного использования для усовершенствования отечественной системы образования; внимание обращено на роль национальных особенностей и традиций в формировании основных критериев и стандартов присвоения академических и научных степеней.

Ключевые слова: подготовка научно-педагогических и научных кадров, интеграция системы высшего образования Украины, мировые образовательные системы, национальные особенности и традиции, академические и научные степени.

The article describes some aspects of historico-pedagogical component in preparation of academic teaching and research staff; gives characteristic to the appropriateness of integration of the higher education system of Ukraine into the world's education systems; underlines the necessity of identifying positive experience of European countries in the system of preparing highly-qualified, competitive research staff with the purpose of its effective use in the improvement of the national education system. Attention is drawn to the role of national peculiarities and traditions in the formation of the main criteria and standards of attaining academic and scientific degrees.

Key words: preparation of academic teaching and research staff, integration of the higher education system of Ukraine, the world's education systems, national peculiarities and traditions, academic and scientific degrees.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції розвитку нашої держави у напрямку європейського рівня економіки, інтенсифікація крос-культурних контактів, глобалізація та інтернаціоналізація обумовлюють забезпечення державної потреби в підготовці висококваліфікованих, високоосвічених кадрів з притаманною їм мобільністю, гнучкістю та критичним мисленням. Процес формування єдиного європейського освітянського та наукового простору неминуче супроводжується експансією загальноєвропейських педагогічних традицій та інтеграцією системи вищої освіти України у світові освітні системи.

У контексті інтеграції нашої країни у світову освітню спільноту все більшої актуальності набуває проблема розробки єдиних систем, правил, інструкцій підготовки науково-педагогічних і наукових кадрів, а також проблема уніфікації критеріїв та стандартів здобуття академічних та наукових ступенів. Розвиток нових науково-

технологічних інновацій та методів навчання висуває нові вимоги, яким повинні відповідати здобувачі наукових ступенів, аби генерувати нові наукові знання та творчо їх застосовувати в умовах економічної та технологічної конкуренції.

Відомо, що інтеграційні процеси у сфері освіти мають певний характер інерційності. Це обумовлено тим, що в кожній країні становлення та розвиток систем вищої освіти та післявищої професійної підготовки соціокультурно та історично детерміновані [1]. Тому будь-які зміни в цих сферах повинні враховувати як вікові національні особливості, так і традиційні закономірності функціонування освітніх систем, аби не зруйнувати те краще, що породжено вітчизняною практикою.

Протиріччя між необхідністю культурно-освітньої і науково-технічної інтеграції України до загальноєвропейського інтелектуально-освітнього та науково-технічного середовища та відсутністю загальної стратегії в сфері підготовки нового покоління наукових кадрів, здатних працювати в спеціалізованих і міждисциплінарних галузях знань та відповідати вимогам ринку інтелектуальної праці, обумовило **актуальність** нашого дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Радикальні реформи, що наразі відбуваються в усіх царинах життя українського суспільства, не оминули і вітчизняної освіти, включаючи систему післявищої професійної освіти, яка слугує головним осередком підготовки наукових кадрів в Україні [2; 3]. Перебудова існуючих національних систем підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації з орієнтацією на західні стандарти є одним із міжнародних зобов'язань для країн Східної Європи, які мають на меті інтеграцію до ЄС та Болонського процесу. Розглядається питання, чи слід вітчизняну двоступеневу систему підготовки наукових кадрів замінити одноступеневою, як того вимагає болонська система наукових ступенів?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. "Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу" основними напрямками культурно-освітньої і науково-технічної інтеграції визначає [2]:

- поширення власних культурних і наукових стандартів в освіті, науці і техніці, поширення власних культурних і науково-технічних здобутків у ЄС;
- впровадження європейських норм і стандартів в освіті, науці і техніці.

У кінцевому результаті такі кроки сприятимуть підвищенню в Україні європейської культурної ідентичності та інтеграцію до загальноєвропейського інтелектуально-освітнього та науково-технічного середовища. Особливої ваги при цьому набуває здійснення спільних наукових, культурних, освітніх та інших проектів, залучення українських вчених та фахівців до загальноєвропейських програм наукових досліджень.

Ще одним документом, що визначає стратегічні напрями та основні завдання удосконалення структури системи освіти України є "Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року" [3]. Серед іншого нею передбачено упровадження освітньо-кваліфікаційних, освітньо-наукового та наукового рівнів. З позицій післядипломної освіти рівнева система передбачає розробку різноманітних освітніх моделей, освітніх підсистем, зокрема пов'язаних з підготовкою науково-педагогічних і наукових кадрів.

Питання, пов'язані з удосконаленням, підвищенням ефективності та якості підготовки науково-педагогічних і наукових кадрів, завжди були і залишаються актуальними [1; 4; 5–9; 12]. Ця проблема досліджувалась крізь призму різних її складових: організаційна, педагогічна, нормативно-правова, історична тощо. Так, теми історико-педагогічної підготовки науково-педагогічних кадрів та вивчення наукових ступенів в університетах дореволюційної Росії розглядалися вченими-істориками різних періодів: К. Т. Галкіним, А. Є. Івановим, О. В. Соболевою, О. М. Якушевим, В. Г. Кінельовим, Г. Г. Кричевським. Організаційно-педагогічні аспекти розвитку післявищої освіти у вітчизняних та зарубіжних університетах, а також пропозиції щодо підвищення ефективності підготовки наукових кадрів знайшли своє відображення в публікаціях Б. І. Бєдного, О. А. Мирососа, В. П. Настродіна, С. Т. Золотухіної, О. В. Бушміної, Г. У. Матушанського, Б. Л. Губмана, М. В. Карлова. Проблеми правового регулювання підготовки наукових кадрів розглядалися в роботах І. В. Костенко, В. М. Гриньової, С. В. Кононової, Н. К. Соколової, О. М. Якушева.

Постановка завдання. З метою виявлення позитивного досвіду підготовки висококваліфікованих, конкурентоспроможних наукових кадрів та ефективного

використання його для вдосконалення вітчизняної системи освіти провести ретроспективний та компаративний аналіз становлення та розвитку систем вищої та післявишівської освіти на прикладі західноєвропейських країн та Росії.

Виклад основного матеріалу. Для успішного вирішення проблем, пов'язаних з уніфікацією академічних та наукових ступенів, а також систем підготовки науково-педагогічних і наукових кадрів в Україні, на наш погляд, необхідно більш детально дослідити в історичній ретроспективі кожний із ступенів підготовки спеціалістів у зарубіжних системах вищої освіти, оскільки вітчизняну систему підготовки національних кадрів неможливо розглядати окремо від національних традицій та сучасних тенденцій розвитку вищих рівнів освіти у світі.

В епоху Середньовіччя розквіт мистецтва, науки та великі географічні відкриття спонукали до життя численні університети в Західній Європі та гостро поставили питання про підготовку та атестацію професорсько-викладацьких кадрів. В університетах Європи поступово виокремилися та сформувалися такі наукові ступені: бакалавра, магістра і доктора [10].

Ці три наукові ступені відображали три категорії викладацьких звань. До бакалаврів належали репетитори та вчителі нижчих або підготовчих класів до трьох вищих факультетів університетів епохи Середньовіччя: богословського, юридичного та медичного. До магістрів, або ліценціатів, відносились викладачі трьох вищезначених факультетів, до докторів – професори університетів.

Хоча встановлений порядок здобуття наукового ступеня в Західній Європі і має вікову традицію, однак науковий ступінь не мав там великого значення в епоху Середньовіччя і наукова репутація створювалась на основі подальших наукових праць, цінність яких визначалася літературною критикою. До того ж, аби зайняти місце на кафедрі, необхідно було привернути до себе увагу численними науковими працями. Науковий ступінь майже не відігравав значної ролі – здобуття наукового ступеня не надавало гарантійного права на викладання на кафедрі без власних наукових доробок.

Встановлені в середні віки наукові ступені на початку XIX століття були перенесені в Росію загальним університетським статутом "Устав учебных заведений, подведомых университетам" 1804 р. під назвою: 1) кандидат; 2) магістр; 3) доктор. Статут визначав цілі та завдання нових навчальних закладів. Згідно з цим статутом університети повинні були готувати наукові кадри, а також керувати загальноосвітніми школами, що знаходилися в окрузі. Статут 1804 р. визначив і склад викладачів університету: до їх складу входили ординарні та екстраординарні професори, ад'юнкти, магістри та вчителі мов. Ректори, декани, професори та ад'юнкти обирались загальними зборами професорів та подавались на затвердження Міністерством народної освіти. Ректорів університетів затверджував імператор [10].

В Росії до 1819 р. не існувало загального єдиного порядку присудження наукових ступенів, а створені в першій половині XIX століття правила далеко не вирішували проблеми атестації наукових кадрів.

З розвитком наукового життя на Заході до середини XIX століття в німецьких університетах, наприклад, було збережено на всіх факультетах (окрім богослов'я) лише один науковий ступінь – ступінь доктора. Найдовше середньовічні форми цього інституту збереглись в Англії та Франції.

Науковий ступінь доктора в німецьких університетах присуджували досить легко після закінчення університетського курсу, на основі спеціального іспиту, друкованого міркування або книги та публічного диспуту. На той час німецькі дипломи не мали жодної наукової ваги.

Поступово сформована в Росії система присудження наукових ступенів та вчених звань не була просто запозиченою з досвіду інших країн. Вона становила собою дещо нове, своєрідне та оригінальне. Ця система була розрахована на більш високі вимоги до осіб, які готувались до наукової та педагогічної діяльності [9].

На відміну від західноєвропейських держав, у Росії до професорського звання вели три послідовні етапи: 1) державний іспит по закінченні університету; 2) магістерський іспит і магістерський диспут або захист дисертації та 3) докторські екзамені і публічний захист докторської дисертації.

В німецьких та інших університетах присудження наукових ступенів не залежало від їхньої послідовності, оскільки науковий ступінь доктора можна було здобути,

не маючи ступеня магістра, проте в Росії випробування на ступінь магістра і доктора відбувалися в суворій послідовності. Неможливо було отримати вищий ступінь, не здобувши попереднього.

Правила порядку здобуття наукових ступенів у дореволюційній Росії регулювалися законодавчими актами, які з'явилися у XIX столітті [11]. Так, приміром, в 1819 р. було ухвалено перше "Положення про зведення у вчені ступені" [4, с. 11]. Положення 1819 р. передбачало чотири вчені ступені – студент, кандидат, магістр і доктор. Наступне "Положення про випробування на вчені ступені" 1837 р. та "Положення про випробування на звання дійсного студента і на вчені ступені" 1864 р. – встановлювало вже три ступені: кандидат, магістр, доктор.

Ступінь студента університету присуджували по завершенні повного курсу навчання в університеті більшості студентів з видачею диплому 2-го ступеня. А ті студенти, які продемонстрували відмінні знання та здібності, отримували ступінь кандидата та диплом 1-го ступеня.

До випробування на ступінь кандидата претенденти із ступенем студента мали дозвіл лише через рік після отримання диплому, кандидати на ступінь магістра – через два роки, а магістри на ступінь доктора – через три роки. Здобувач наукового ступеня магістра або доктора вибирав на свій власний розсуд факультет, куди направляти свій твір (дисертацію). Написанню дисертації та публічному її захисту передували усні та письмові іспити. За розпорядженням декана дисертація розглядалася усіма членами факультету окремо, а письмову рецензію надавав професор, до компетенції якого належала робота. На такий розгляд дисертації надавалося не більше шести місяців. У тому разі, якщо дисертація визнана задовільною – факультет допускав кандидата до публічного захисту. Під час публічного захисту дисертації офіційних опонентів, завчасно призначених факультетом, було не менше двох осіб, а для медиків не менше трьох. Заперечення могли висловлювати всі особи, які були присутні під час диспуту. Після успішного захисту факультет, який схвалив захист, повідомляв раду університету про отримання здобувачем відповідного наукового ступеня [10]. Рада університету через Піклувальника навчального округу отримувала дозвіл міністра народної освіти на затвердження свого рішення.

Хоча ці правила і удосконалювалися з кожною наступною редакцією Положення, але вони були далеко не повні і викликали чимало непорозумінь на практиці, оскільки залишалось невизначеним, кому належав вирішальний голос у присудженні наукового ступеня: факультету чи раді університету? Чи присвоював факультет науковий ступінь як найбільш компетентний орган, а рада лише як касаційна інстанція спостерігала за дотриманням формальних умов, порушення яких могло призвести до відмови у присудженні здобувачеві наукового ступеня? Чи мала рада право самостійно оцінювати дисертацію і давати висновок абсолютно протилежний тому висновку, який надав факультет? До того ж правила не роз'яснювали, в якій кількості екземплярів повинна була бути представлена дисертація.

Науковий ступінь в Росії, на відміну від інших країн, надавав право на отримання відповідного класу в ранзі державної служби: 14-го класу для студентів, 10-го для кандидатів (в першій редакції – 12-го), 9-го для магістрів і 8-го для докторів. Особи, які здобули науковий ступінь, звільнялись від спеціальних іспитів, необхідних для отримання чину колезького асесора і статського радника.

Однак недоліки діючої тогочасної системи підривали довіру суспільства до наукових ступенів, а звідси вже і до самої науки. Тому правила порядку здобуття наукових ступенів у дореволюційній Росії постійно переглядалися та реформувалися. В подальшому ухвалені положення про зведення в наукові ступені 1837, 1844 та 1864 рр. передбачали лише три наукові ступені: кандидата, магістра і доктора. В 1884 р. науковий ступінь кандидата було ліквідовано. Головне питання зводилося до вироблення такого порядку здобуття наукових ступенів, який досить надійно гарантував би суспільству та уряду наявність вчених сил, здатних забезпечити вищу наукову освіту молоді.

Як зазначають провідні фахівці, в дорадянському досвіді функціонування вищої школи чітко виокремлюються прототипи сучасної магістратури, аспірантури та докторантури [4; 7], а дисертаційна система була двоступеневою. Тільки замість теперішньої кандидатської дисертації була дисертація на здобуття наукового звання магістра.

В радянський період післявишівська підготовка науково-педагогічних кадрів мала також етапи свого розвитку. Декретом Раднаркому РСФРР від 1.10.1918 р. ліквідуються наукові ступені. І лише створений у 1921 р. інститут наукових співробітників 2-го розряду був реорганізований в аспірантуру, який до 1934 р. готував викладачів вищої школи, а потім кандидатів наук. З 1934 р. вводяться наукові ступені кандидата і доктора наук. Створений в 1950 р. інститут "прикомандированих до аспірантури" був реформований в 1962 р. в інститут стажистів-дослідників, а створений в 1947 р. інститут "прикомандированих" до закладів вищої школи для завершення роботи над докторськими дисертаціями реформувався в 1987 р. в сучасний інститут докторантури [7]. Двоступенева система наукових ступенів – кандидат і доктор – залишається унікальною національною культурною особливістю деяких країн пострадянського простору (Азербайджан, Армения, Білорусь, Казахстан, Молдова, Росія, Україна) і донині.

В результаті історичного розвитку в зарубіжній вищій школі сформувалися три базові моделі підготовки науково-педагогічних і наукових кадрів: німецька (Німеччина, Австрія, Данія, Нідерланди, Швейцарія, Швеція, Фінляндія), французька (Франція, Бельгія, Італія) та англосаксонська (Англія, Шотландія, Ірландія, США, Канада, Турція) [1].

В країнах німецької традиції підготовка наукових кадрів відрізняється яскраво вираженим індивідуальним характером. Університети переважно не надають стандартизованих програм підготовки аспірантів. Випускники після завершення 5–6 років вищої освіти і отримання звання дипломованого спеціаліста, здобувши ступінь бакалавра, ліценціата або магістра, можуть розпочати підготовку до так званого докторського циклу (аспірантські програми освіти на Заході іменуються докторськими – PhD degree program). Отримання вищої наукової кваліфікації охоплює 2–4 роки та включає в себе складання декількох екзаменів з метою оцінки рівня вивчення загальних та спеціальних дисциплін, виконання дослідницької роботи, написання дисертації та її публічний захист. Це дає право на здобуття наукового ступеня доктора. Значна кількість претендентів на здобуття докторського ступеня працює над дисертацією, не маючи статусу аспіранта, а є лише зарахованими на тимчасові (3–5 років) посади асистентів чи дослідників на умовах повної або часткової зайнятості. Така форма підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів практикується багатьма німецькими університетами [6; 8].

До того ж в цих країнах існує інститут здобуття найвищого кваліфікаційного ступеня Post-doctorate – Habilitation. Ступінь хабілітованого доктора дає право на викладання в університетах, але цьому передуює 5–10 років успішної наукової роботи [1; 5].

Останнім часом необхідність структурних змін в підготовці до першого докторського ступеня в Німеччині усвідомлюється все більшою кількістю університетів. Невизначеність статусів кандидатів на докторський ступінь, відсутність критеріїв та вимог до кандидатів спрямовують зусилля науково-педагогічної спільноти ФРН на пошук шляхів удосконалення національної системи підготовки наукових кадрів.

Французька система підготовки на здобуття першого наукового ступеня – доктора – контролюється державою і передбачає наявність відповідного рівня вищої освіти (5–6 років) та досвіду дослідницької роботи. Ступінь доктора характеризує рівень вищої наукової кваліфікації і в країнах цієї традиції. Підготовка за докторськими програмами в університетах здійснюється в так званих докторських школах терміном 4 роки. На рівні найвищої наукової кваліфікації існують ступені спеціального доктора або доктора досліджень (не менше 2–3 років дослідницької роботи) і так звана хабілітація (5–10 років). Головними рисами французької системи підготовки й атестації вищої наукової кваліфікації є: автономність університетів у відношенні до присудження докторських ступенів, державний контроль діяльності університетів у сфері підготовки наукових кадрів, публічний захист дисертації, орієнтування дослідницької програми докторантури на проведення фундаментальних наукових досліджень.

Країни англосаксонської традиції відрізняються традиційним лібералізмом і мають численну і досить складну схему здобуття наукових ступенів. Вища освіта має два цикли – загальний (бакалавр – 2–4 роки) і спеціалізований (магістр – 2–3 роки). Здобувачами ступеня PhD можуть бути особи, які мають ступінь магістра. Диплом магістра – не лише неодмінна умова вступу до аспірантури, але й початковий етап

підготовки докторської дисертації. Процес отримання вищої наукової кваліфікації – доктора філософії – становить 2–4 роки. Цей ступінь присуджується за оригінальні наукові дослідження, результати яких повинні бути опубліковані в наукових виданнях і становити цінність як для наукового напрямку, так і для інших дослідників, які працюють в цій галузі. Ступені найвищої наукової кваліфікації (доктор словесності, доктор наук) головним чином мають почесний характер та присуджуються на основі неформального розгляду наукової, публіцистичної або суспільної діяльності кандидата [6].

Таким чином, підсумовуючи ретроспективний та порівняльний аналіз національних систем підготовки науково-педагогічних і наукових кадрів, можна відмітити, що наразі відсутня єдина система наукових ступенів. Та незважаючи на суттєві відмінності в традиціях сфери освіти низки європейських країн, загалом система підготовки наукових кадрів має чимало спільного:

1) перший академічний ступінь після отримання базової вищої освіти (3–5 років) – це ступінь бакалавра, ліценціата (в деяких країнах – магістра);

2) для підготовки до наукової роботи існують цикли (1–2 роки) на здобуття другого академічного ступеня – ступінь магістра;

3) вищим науковим ступенем вважається третій академічний ступінь – ступінь доктора філософії. Отримання ступеня доктора філософії означає фінал певного освітянського процесу, який завершується представленням невеликої дисертації оглядового, компілятивного плану, що включає в себе елементи самостійного наукового пошуку;

4) процес отримання другого ступеня доктора наук не має формального освітянського характеру. В дисертації на здобуття цього ступеня фіксуються результати власного наукового росту здобувача, які оцінюються спеціалістами відповідного статусу. В більшості країн професором може стати лише та особа, яка отримала науковий ступінь доктора наук;

5) присудження наукового ступеня є компетенцією університету, а не державного органу управління чи контролю;

6) з метою отримання права на викладання в вищій школі для власників першого або другого академічного ступеня проводиться спеціалізована психолого-педагогічна підготовка (1–3 роки).

Висновки. Таким чином, згідно з викладеними теоретичними позиціями було визначено, що українській національній системі підготовки наукових кадрів найбільш близькою є чотириступенева (бакалавр, магістр, доктор філософії і доктор наук) система німецької традиції, згідно з якою ступені бакалавра, магістра і певною мірою доктора філософії є ступенями освітянського плану і присуджуються особам за результатами виконання певного обов'язкового освітянського циклу. Однак Україна виступає спадкоємицею і правонаступницею історично сформованої в дореволюційній Росії наукової стратифікації. Існуюча система кваліфікації вчених – науковий ступінь кандидата наук (3 роки підготовки і більше) для присудження ступеня вищої наукової кваліфікації і доктора наук (5 років підготовки і більше) у разі здобуття найвищої наукової кваліфікації – відповідає світовій практиці. Скасування принаймні хоча б однієї ланки в цій ієрархії не вирішує проблеми зміцнення наукового потенціалу, підвищення якості і конкурентоспроможності європейської вищої освіти. Логічно було б науковий ступінь кандидата наук замінити ступенем доктора філософії, стандартизувати програму підготовки аспірантів відповідно до освітньо-наукового рівня доктора філософії, по завершенні навчання видавати диплом державного зразка, розробити відповідні кваліфікаційні характеристики професій, пов'язаних з випускниками аспірантур і докторантур, та врахувати їх у Національному класифікаторі України ДК 003:2010.

На наш погляд, для задоволення попиту на конкурентоспроможних спеціалістів вищої наукової кваліфікації необхідно забезпечити підготовку молодих науковців до роботи в умовах інноваційної економіки. З цією метою ми пропонуємо, починаючи вже з вищої школи, розширити спектр навчальних курсів та модулів, спрямованих на розвиток дослідницьких, особистісних та професійних компетенцій (методологія і техніка дослідницької роботи, наукова етика, підготовка публікацій, комунікаційні навички, питання інтелектуальної власності, управління інноваціями, навички лідерства, роботи в команді, управління персоналом тощо).

До того ж науково-педагогічні та наукові кадри повинні підвищувати свій освітянський рівень в межах спецкурсів за обраною науковою спеціальністю та міждисциплінарних курсів. Необхідно поглиблювати вивчення іноземної мови, розвивати навички в галузі інформаційно-комунікативних технологій, опанувати новітні способи сприйняття й передачі інформації.

Література

1. Бедный Б. И. Подготовка научных кадров в высшей школе. Состояние и тенденции развития аспирантуры : монография / Б. И. Бедный, А. А. Миронос. – Нижний Новгород : Изд-во ННГУ, 2008. – 219 с.
2. Указ Президента України № 615/98 від 11 червня 1998 року "Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу".
3. Указ Президента України № 344/2013 від 25 червня 2013 року "Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року".
4. Галкин К. Т. Высшее образование и подготовка научных кадров в СССР : автореф. ... дисс. д-ра пед. наук / К. Т. Галкин. – М. : НИИ теории и истории педагогики АПН РСФСР, 1961.
5. Губман Б. Л. Магистратура и докторантура в странах Запада: вызов общества, основанного на знаниях / Б. Л. Губман // Образование и общество. – 2006. – № 5. – С. 23–30.
6. Карлов Н. В. О европейском опыте аттестации / Н. В. Карлов // Бюллетень ВАК России. – 1993. – № 5.
7. Матушанский Г. У. Образовательные маршруты в системе непрерывного профессионального образования преподавателя высшей школы : монография / Г. У. Матушанский, А. Г. Фролов, Э. М. Бурцева. – Казань : Казан. гос. энергет. ун-т, 2008. – 160 с.
8. Шукшунов В. Е. Об опыте работы по вопросам подготовки научных кадров в ведущих мировых образовательных учреждениях [Электронный ресурс] / В. Е. Шукшунов. – Минск. – Режим доступа: [2006//http://web.minedu.unibel.by/center/modules](http://web.minedu.unibel.by/center/modules). – Заглавие с экрана.
9. Якушев А. Н. Государственная политика в сфере подготовки научных кадров в России: история и современность : монография / А. Н. Якушев, С. В. Кононова. – Ставрополь : Сервис школа, 2009.
10. Шершеневич Г. Ф. О порядке приобретения ученых степеней / Г. Ф. Шершеневич. – Казань, 1897. – 33 с.
11. Иванов А. Е. Ученые степени в Российской империи XVIII в. – 1917 г. / А. Е. Иванов. – М. : Ин-т рос. истории, 1994–1999.
12. Настрадін В. П. Проведення попередньої експертизи дисертацій здобувачів наукових ступенів у системі СБ України : наук.-практ. посібник / В. П. Настрадін, Т. М. Багаліка. – К. : Інститут оперативної діяльності та державної безпеки СБ України, 2008. – 92 с.